

KADA NOVCA PONESTANE

STEPHEN D. KING glavni je ekonomist i voditelj globalnih ekonomskih i investicijskih istraživanja u HSBC-u. Član je radne skupine Vlade Velike Britanije za Aziju te redovito piše za *Financial Times* i *The Times*. Živi sa svojom obitelji u Londonu, a u slobodno vrijeme svira klavir.

**KADA NOVCA
PONESTANE**
KRAJ IMUĆNOG ZAPADA

STEPHEN D. KING

YALE UNIVERSITY PRESS
NEW HAVEN AND LONDON

BIBLIOTEKA «GOSPODARSKA MISAO»

Stephen D. King

KADA NOVCA PONESTANE

Kraj imućnog Zapada

Naslov izvornika

WHEN THE MONEY RUNS OUT

The End of Western Influence

Copyright © 2013 Stephen D. King

Originally published by Yale University Press

All rights reserved. No reproduction, copy or transmission of this publication may be made without written permission.

Za hrvatsko izdanje Copyright © 2015 MATE d.o.o. Zagreb

Sva prava pridržana. Nije dopušteno niti jedan dio ove knjige reproducirati ili distribuirati u bilo kojem obliku ili pohraniti u bazi podataka bez prethodnog pismenog odobrenja nakladnika.

<i>Nakladnik</i>	MATE d.o.o., Zagreb
<i>Za nakladnika</i>	Vesna Njavro
<i>Glavni urednici</i>	dr. sc. Mato Njavro Marin Njavro, mag. iur.
<i>Izvršna urednica</i>	Natalia Kolundžić, MBA
<i>Prevoditelj</i>	mr. sc. Miljenko Šimić

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000908473.

SADRŽAJ

	<i>Zahvale</i>	vii
Uvod	Što se dogodilo s desetljećima izobilja?	1
Prvo poglavlje	Uzimanje napretka zdravo za gotovo	9
Drugo poglavlje	Bol izazvana stagnacijom	37
Treće poglavlje	Popravlak uništene ekonomije	55
Četvrto poglavlje	Ovisnici o stimulansu	69
Peto poglavlje	Ograničenosti stimulansa:	
	Pouke iz povijesti	97
Šesto poglavlje	Gubitak povjerenja, gubitak rasta	121
Sedmo poglavlje	Tri šizme	151
Osmo poglavlje	Od ekonomskog razočaranja do političke nestabilnosti	179
Deveto poglavlje	Distopija	207
Deseto poglavlje	Izbjegavanje distopije	231
	<i>Bilješke</i>	263
	<i>Literatura</i>	273
	<i>Kazalo pojmova</i>	279

Za Yvonne, Helenu, Oliviju i Sophie

ZAHVALE

Na prvom mjestu trebam zahvaliti onima koji su mi dali detaljne komentare rukopisa. Posebno sam zahvalan Johnu Llewellynu, Peteru Hennessyju (ili, da ga nazovem njegovom punom titulom, barunu Hennessyju od Nympsfielda), Chrisu Brown-Humesu i Karen Ward na iznimnoj pažnji koju su mi posvetili tako što su pročitali nacrt čitave knjige. Time su me zasigurno spasili sramoćenja po pitanju logike ili poznavanja činjenica. Dianne Coyle bila je izvor nadahnuća dok je knjiga još uvijek bila u fazi planiranja. Poslije toga, nakon što je započela vlastita istraživanja o korisnosti ekonomike, potaknula me je da još dublje promišljam odnos između ekonomike i povijesti (knjiga koju je ona uredila, „Kakva je korist od ekonomike?“, neizostavno je štivo za bilo koga tko se pita kako obnoviti ugled naše struke).

Kolege i prijatelji bili su važan oslonac tijekom čitava projekta. Posebice su me moji razgovori s Davidom Bloomom, Richardom Cooksonom, Williamom Keeganom, Sir Richardom Lambertom, Johnom Lipskyjem, Rachel Lomax, Gerardom Lyonsom, Stephenom Macklow-Smithom, Georgeom Magnusom, Robbiejem Millenom, Peterom Oppenheimerom, Alecom Russelom i Anne Spackman nadahnjivali i zabavljali. Stotine

susreta s klijentima HSBC-a, čije su riječi u svakom trenutku kod mene pobuđivale apsolutnu pozornost, bile su iznimno korisne. Također bih trebao spomenuti desetke resornih dužnosnika koji su mi izložili svoja neuvijena mišljenja o budućim ekonomskim izazovima, no koji sada zasigurno ne bi htjeli da ih navodim poimence!

Moja ekonomska misao izoštrila se zahvaljujući mojoj suradnji s kolegama ekonomistima u raznim sferama te u različitim formama, uključujući i sastanke u Banci za međunarodna poravnanja u Baselu, u banci Oesterreichische KontrollBank AG (OeKB) u Beču te u Akumulacijskom društvu u Londonu. Iako su nam gledišta prilično različita, zahvalan sam Richardu Layardu (barun Layard od Highgatea) što me je pozvao na panel-raspravu „Stimulans nasuprot mjerama štednje“ u Britanskom parlamentu, kojom je predsjedala Evan Davis. Ostali članovi panela – Paul Krugman, Jonathan Portes i Bridget Rosewell – pomogli su u razjašnjavanju nekih od zamisli sadržanih u 5. poglavlju.

Kao i kod moje posljednje knjige, dugujem veliku zahvalnost Phoebe Clapham iz kuće Yale University Press, doista nadarenoj urednici, koja mi nikada ne oklijeva reći ako nešto ne funkcionira. Također sam, kao i uvijek, do neba zahvalan Heather Nathan i Katie Harris.

U HSBC-u, Stuart Gulliver i Samir Assaf pružili su mi, opet, nevjerojatno veliku pomoć u mojoj ambiciji pisanja knjige; poticali su me da uzmem vremena kako bih ostvario svoj pothvat. Zahvaljujem Stuartu Parkinsonu i Michelle Nash za organiziranje moje slobodne godine uz minimum buke. Još jednom, moj tim ekonomista primjerno je obavio zadaću: posebne riječi hvale idu Janet Henry i Madhuru Jhi, koji su u mojoj odsutnosti umnogome podignuli ljestvicu u pogledu ekonomske analize. Također izražavam svoju zahvalnost za pomoć i potporu Pierru Goadu, Charlesu Nayloru, Jezzi Farra, Lisi Baitup i Fioni McClymont. Nic Mason i Debbie Falcus sačuvali su mi razum, dok su mi studenti Sveučilišta u Bathu pružili veoma potrebnu pomoć glede statistike.

Na koncu, i najvažnije, osobito sam zahvalan na iznimnoj potpori koju

Zahvale

mi je pružila moja divna obitelj. Moja supruga Yvonne, ali i naše tri kćeri Helena, Olivia i Sophie u svako su doba imale razumijevanja, strpljenja i ljubavi. Volio bih da se za dobrobit moje djece poslušaju savjeti na kraju ove knjige. Tomu se mogu samo nadati.

I najbolji planovi miševa i ljudi
Odu k vragu
Te nam ne ostave ništa do patnje i boli,
Namjesto obećane sreće!

Robert Burns, „*To a Mouse*“ (1785.)

UVOD

ŠTO SE DOGODILO S DESETLJEĆIMA IZOBILJA?

Pripadam posljednjima od takozvanog naraštaja *baby-boomera*. Rođen 1963. godine, nažalost, bio sam previše mlad da bih iz prve ruke iskusio Beatlese, Jimija Hendrixa i Ljeto ljubavi, no ekonomski gledano, moje rođenje nije moglo biti bolje vremenski smješteno. Prvih deset godina moga života dohodak po glavi stanovnika u Velikoj Britaniji – uz korekcije prema stopi inflacije – rastao je stopom od oko 37 posto. Do početka dvadesetih godina moga života, dohodak po glavi stanovnika narastao je za dodatnih 13 posto. Sljedećih deset godina dohodak je narastao za dodatnih 29 posto. Također, kako sam se skrasio i proslavio svoj četrdeseti rođendan, dohodak je narastao za dodatnih 36 posto. Sve ovo govori da se u četiri desetljeća mog postojanja dohodak u Velikoj Britaniji gotovo utrostručio¹.

Međutim, kako sam se približavao pedesetom rođendanu, nešto kao da je otišlo potpuno po krivu. Proteklo desetljeće dohodak po glavi

stanovnika u Velikoj Britaniji narastao je tek za majušnih 4 posto. Ostale razvijene zemlje manje-više nalaze se u istoj gabuli. Neke od njih, uključujući Sjedinjene Države, ostvarile su tek nešto bolji rast. Druge, posebice one u južnoj Europi, mnogo su lošije prošle. S druge strane, većina je imala slabašan učinak, u usporedbi s vlastitom ekonomskom poviješću. Ekonomska dinamika koja je tvorila podlogu mojih formativnih godina nestala je te ju je zamijenilo nešto što izgleda kao trajna i osobito neprikladna epoha stagnacije. Baš kad su Kina, Indija i drugi dijelovi svijeta nastavili svoj pohod, Zapad je posustao; doista, sada je u opasnosti od ulaska u svoje drugo „izgubljeno desetljeće“. Za moju djecu – kao i za djecu milijuna drugih pripadnika naraštaja *baby-boom* – ovo nisu ohrabrujuće vijesti².

Ovo nije uobičajeno razdoblje tek bilo kakvih ekonomskih problema. Recesije iz mojeg djetinjstva i ranijeg zrelog razdoblja bile su iznimno bolni događaji kako za čitave nacije, tako i, na osobnoj razini, za moju vlastitu obitelj: u doba najcrnjeg tačerizma otac je bio više mjeseci nezaposlen. Međutim, čak i tijekom najgore recesije postojala je nada za naknadni oporavak. Dugotrajni ekonomski rast smatrao se bogomdanim. Recesije su bile tek iritantne smetnje, za koje su ponekad bili krivi nekompetentni politički dužnosnici, sindikati s previše moći, kratkovidne financijske institucije, lijeni direktori i gadni naftni šokovi.

Naše moderno doba ekonomske stagnacije u osnovi je drugačija situacija. Mnogi od čimbenika koji su doveli do tako živahnih stopa ekonomske ekspanzije u zapadnom svijetu prijašnjih desetljeća više nemaju onu svoju magiju: silnice globalizacije su u povlačenju, *baby-boomeri* stare, žene su nasreću zastupljenije u radnoj snazi³, plaće su pale zbog konkurencije iz novih velesila i, kako te nove velesile potražuju još veći udio u oskudnim svjetskim resursima, zapadnjaci su prisiljeni plaćati više za hranu i energente.

Devedesetih, neko se vrijeme činilo da će nove tehnologije nadvladati ova ograničenja. Nadali smo se kako će se naša gospodarstva i dalje moći

širiti zbog učinka tehnologije na produktivnost. Ova priča nije potrajala. Tehnološki mjehur puknuo je 2000. godine. U strahu od stagnacije japanskog stila, zapadni kreatori politika upotrijebili su sva pomagala: kamatne stope su potonule, porezi su srezani, a potaknula se javna potrošnja. Ipak, čak i prije početka krize s drugorazrednim vrijednosnicama 2007. godine, činilo se da su ove mjere dovele tek do niza krivih preraspodjela sredstava: previše novca otjecalo je u stambeni sektor i financijske usluge (te u javnu potrošnju, posebice diljem Europe), dok je istodobno nedovoljno otišlo u proizvodne investicije. Inherentna stopa ekonomskog rasta počela se usporavati.

Nakon kolapsa korporacije Lehman Brothers u rujnu 2008. godine, činilo se kako ekonomije Zapada srljaju prema reprizi Velike ekonomske depresije 1930-ih godina. Zauzvrat, tvorcima politika nudili su još više stimulansa. Uz rezove kamatnih stopa i fiskalne potpore bolesnom financijskom sektoru, posegnuli su čak i za takozvanim „nekonvencionalnim“ monetarnim politikama. Nasreću, uz jednu ili dvije nesretne iznimke u eurozoni, nije došlo do ponavljanja – barem za sada – potpunog ekonomskog i financijskog sloma 1930-ih.

Ipak, uza sav taj ponuđeni stimulans, stope rasta prijašnjeg doba sada nisu ništa drugo nego davna prošlost. Gledano mjerilima prijašnjih oporavaka, ekonomski rast i dalje je prilično slab. Posebno su zamrznuti kreditni sustavi. Razine ekonomske aktivnosti u najvećim su zapadnim ekonomijama od 7 do 15 posto niže od procjena prije početka financijske krize. Čini se kako Zapad pati od strukturnog pogoršanja ekonomskog učinka. Ekonomisti, političari i mediji inzistiraju, s druge strane, na analizi problema po staromodnom cikličnom modelu, posebice kroz raspravu tipa „stimulans nasuprot mjerama štednje“.

Zanimljivo, protagonisti s obiju strana vjeruju u istu stvar, konkretno, kako će prikladne makroekonomske mjere u konačnici povratiti prijašnje stope rasta. Međutim, dogodilo se – kao što je i često slučaj u ekonomskoj struci – da se dvije strane u osnovi razilaze u pogledu nužnih politika.

Oni koji zagovaraju stimulans vjeruju u to da će, bez velike injekcije omogućene opuštanjem fiskalne politike, kućanstva i kompanije i dalje otplaćivati dug, držati novac u čarapi i štedjeti umjesto da troše, što će osuditi ekonomije na duge godine kontrakcije. Oni koji se zalažu za mjere štednje boje se da bi bez prikladne i vjerodostojne fiskalne konsolidacije visoka i rastuća razina javnog duga u konačnici mogla zapaliti iskru financijske krize, što bi dovelo do naglog rasta kamatnih stopa, nepovoljne fluktuacije deviznog tečaja i kolapsa na burzama dionica. Obje strane vjeruju u ekonomski oporavak. Međutim, svaka smatra kako je suprotna strana posve u krivu.

Što bi se dogodilo da su obje strane u krivu? Što ako bi obje strane patile od nečega što zovem „sklonost pretjeranom optimizmu“? Zahvaljujući Reinhartu i Rogoffu, znamo da nakon velike financijske krize naknadni oporavak može biti dugotrajan i strm⁴. Ovo sada je, nasuprot svemu, financijska kriza bez presedana. Nikada prije nije toliko gospodarstava svijeta bilo slabo u isto vrijeme⁵ i nikada prije nismo mogli svjedočiti takvim oštećenjima financijskog sustava.

Neki se počinju pitati hoće li Zapad ikada opet zauzeti svoje prijašnje mjesto. Godine 2012., Robert J. Gordon, američki ekonomist, postavio je vrlo jednostavno pitanje: „Je li došao kraj ekonomskom rastu SAD-a?“⁶ Čak i uz nastavak inovacije – što nikako ne isključuje imanentnu neizvjesnost – Gordon je zaključio kako je „SAD suočen sa šest vjetrova u kontra-smjeru koji trenutno vuku dugoročni rast na polovinu ili manje od 1,9 posto godišnje stope između 1860. i 2007. godine. Ovi vjetrovi u pramac uključuju: demografiju, obrazovanje, nejednakost, globalizaciju, energetiku/okoliš te prekomjerni potrošački i javni dug“. Također, ne sumnjaju samo oni koji tvrde da njihova kristalna kugla nudi dugoročna predviđanja, u inherentnu stopu ekonomskog rasta. U svom govoru u studenom 2012. godine, Ben Bernanke, predsjedatelj Saveznih pričuva, napomenuo je kako „sve više činjenica upućuje na to da su financijska kriza i pridružena joj recesija smanjile potencijalan rast našeg gospodarstva“⁷. Pimco,

glavna kalifornijska financijska kompanija, upozorio je 2009. godine na mogućnost pojave „nove normale“, tj. ustrajnog razdoblja slabijeg „trends“ rasta od onog koji smo prije mogli iskusiti⁸.

Naravno, sve ove prognoze mogu se odmah na početku odbaciti kao ništa drugo nego Kasandrina predviđanja siromašnije budućnosti. Tko je taj, na koncu, koji bi mogao znati kakva bi se tehnološka inovacija mogla ostvariti u sljedećim desetljećima? Naša uznemirujuća zbilja trajne stagnacije s početka dvadeset prvog stoljeća ne može se jednostavno zanemariti. Ipak, nismo ni počeli zamišljati svijet u kojem je rast stalno na nižoj razini nego što je ona koju smo olako uzimali zdravo za gotovo.

Bez razumne stope rasta, ne možemo si priuštiti pogodnosti koje smo za sebe stvarali tijekom godina izobilja. Obećali smo si beskrajna bogatstva, od mirovina do zdravstvene skrbi te od obrazovanja do velikih kapitalnih dobiti. Ova obećanja ispunit će se, ipak, samo ako naša gospodarstva nastave rasti stopom na koju smo se naviknuli. Stagnacija će odlamati od naših pogodnosti na koje polažemo pravo, komadić po komadić.

Istodobno, prilično smo se udaljili od ekonomskih politika „na stisak gumba“, koje su ravnale zapadnim svijetom prije izbivanja financijske krize, kada bi promjena kamata u ovom ili onom smjeru bila dovoljna da ispravi kobilicu ekonomskog broda. Ekonomska politika više nije za tehnostrate. Dospjela je u sferu političara. Kako bih razumio posljedice ove promjene, vratio sam se u povijest te istražio razdoblja kada su monetarne odluke bile politički naelektrizirane, kada su ekonomski šokovi remetili političke planove, kada je želja da se zadrži konvencionalno razmišljanje toga doba dovela do pobune i kada su nacije jednostavno ostale bez novaca.

Toliko se toga postiglo kroz ekonomsku i političku povijest: uistinu je šteta što se buduće diplomirane ekonomiste tako malo podučava o toj povijesti. Može biti da se povijest ne ponavlja, no ona je iznimno korisna u naglašavanju pitanja koja su suvremeni ekonomisti nepromišljeno ostavili po strani. Također, ona nudi trezven podsjetnik rizika vezanih uz

trajno ekonomsko razočaranje: čini se da su nejednakost, nacionalizam, rasizam, revolucija i ratovanje „datosti“ onda kada ekonomije posrnu u svojim ostvarenjima.

Jednostavnim rječnikom, naša društva nisu baždarena za svijet vrlo slabog rasta. Naša privrženost prosvjetiteljskoj ideji trajnog napretka – što je refleksija trajnog poslijeratnog ekonomskog uspjeha – ostavila nas je u neznanju, odnosno u nemogućnosti razumijevanja svjetova u kojima više nije zajamčen rast prosperiteta.

Arogantno smo zanemarili iskustva zemalja kao što su Argentina i Japan, nacija koje su propatile zbog ustrajne ekonomske stagnacije; tvrdili smo kako su one, na određeni način, posebni slučajevi, ekonomski ekvivalenti genetskih mutacija koje za nas uopće nisu relevantne. Ipak, sve više pokazatelja upućuje na to da je poput tih dviju nekoć uspješnih ekonomskih sila i Zapad izgubio svoju sposobnost rasta i razvijanja.

U nedostatku rasta, socijalni i politički problemi svakako će isplivati na površinu. Već je i sada previše konflikata na osnovi slabih fiskalnih stavki. Južne države eurozone čini se da su na putu propasti, Velika Britanija nije uspjela ispuniti svoja fiskalna obećanja, republikanci i demokrati u SAD-u ne mogu se dogovoriti u vezi s prikladnim proračunskim modelom, a japanski javni dug kao da se oteo nadzoru.

Ništa od ovoga ne iznenađuje. Rijetko će kada države planirati na osnovi bilo čega drugog osim ekstrapolacije prijašnjih trendova. Ekonomski učinak tijekom 1980-ih te, uz iznimku Japana, 1990-ih, doveo je do kombinacije obećanja – niskih poreza, darežljivih socijalnih beneficija i velikih povećanja u javnoj potrošnji – koja bi se mogla ispuniti samo ako bi ekonomska koka i dalje nosila zlatna jaja. Na nesreću, početkom dvadeset prvog stoljeća koka je ušla u menopauzu.

S druge strane, ova pitanja samo će zagrepsti po površini problema. Nakon već deset godina rasta koji je slabiji od očekivanog, naši zahtjevi za sve oskudnijim izvorima jednostavno se ne uklapaju u jednadžbu. Tenzije koje već postoje među nacijama kreditorima i nacijama dužnicima

zbog, na primjer, grčke financijske krize, samo će se pogoršati sljedećih godina. Oni koji žele vratiti svoj novac samo će još više inzistirati na tome. Oni koji su se zaduživali, sve će se više mučiti kako bi usrećili svoje kreditore. Razmirice među naraštajima sve će se više produbljivati. Kako se *baby-boomeri* približavaju umirovljenju te posve očekuju kombinaciju razumnog životnog standarda i darežljive zdravstvene pomoći, mladi će možda sastavljati kraj s krajem, suočeni s mješavinom viših troškova obrazovanja i stanovanja te veće zaduženosti. Također, nakon trideset godina izrazitog rasta dohodovne nejednakosti u zapadnom svijetu, ekonomska stagnacija prijeti destabilizacijom već i sada napetih odnosa među bogatima i siromašnima.

Uz stagnaciju dolazi i slamanje povjerenja. Dobitak jednog gubitak je drugog čovjeka. Suradnički aranžmani, obično svojstveni razdoblju ekonomske ekspanzije, okončat će se, što će dovesti do prijetnje dugoročne stagnacijske blokade.

Kreatori politika posve su razumno usredotočeni na izbjegavanje iduće katastrofe – nitko, naposljetku, ne želi još jednu financijsku krizu – međutim, suočeni su s opasnošću da izgube iz vida potrebu za rastom. U ovom procesu „izbjegavanja katastrofe“ svaka zemlja namjerava minimizirati svoje gubitke čak i unatoč tome što kolektivno takve mjere povećavaju rizik za čitav ekonomski sustav. Nezamisliv koktel kratkovidnih politika, minimiziranja rizika i politički pogodnog traganja za žrtvenim jarcima prijeti trajnim zamrzavanjem i inače slabog ekonomskog rasta, što povećava opasnost od izbijanja političke i socijalne katastrofe.

Naslov ove knjige treba se shvatiti onako kakav on doista i jest: jezična figura, ne doslovna istina. Kao što tiskari u zemljama pogođenima hiperinflacijom dobro znaju, novac nikada zapravo ne iscuri. Novac se uvijek može iznova stvoriti te izbaciti, ako je nužno, iz helikoptera ili drugih letećih strojeva (autor ovdje aludira na Friedmana, op. prev.). S druge strane, sve je jasnije da nikakav iznos fiskalnog stimulansa nije vratio rast Zapada na one stope koje je uživala moja generacija u prošlim

desetljećima. Dok se većina debata glede tekućih ekonomskih izazova usredotočuje na najbolje ciklične mjere kojima bi se pokrenuo ekonomski rast, ova knjiga nudi nešto drugačije: analizu onoga što će se dogoditi kada se oporavak jednostavno ne materijalizira, ili kada dovede do značajno slabijeg učinka od onog koji je zabilježen u prošlosti. U knjizi se namjerno ističe miješanje ekonomike, politike i povijesti. Bez razumijevanja političkog i povijesnog konteksta, ekonomika sama po sebi ulazi u rizik da postane posve irelevantna. Međutim, kada bismo se oboružali potrebnim saznanjima, možda bismo došli do strukturnih reformi koje bi nam u konačnici mogle pomoći u bijegu iz zamke stagnacije.

Prije svega, ipak, vrijeme je da se vratimo snovima moje mladosti, snovima koji su nas doveli na Mjesec i naveli da razmišljamo o životu na Marsu.

PRVO POGLAVLJE

UZIMANJE NAPRETKA ZDRAVO ZA GOTOVO

Jedno od mojih najranijih sjećanja iz djetinjstva jest buđenje u neke sitne sate da bih gledao pokojnog Neila Armstronga kako izlazi iz Orla – lunarnog modula Apolla 11 – i izgovara danas nadaleko poznati kratki govor o „malenom koraku za čovjeka“. U godinama koje su slijedile – zajedno s milijunima drugih dječaka – postao sam opčinjen svemirskim putovanjima. Čitao sam članke i knjige koji su predviđali – i to značajno pouzdano, mogao bih dodati – kako će se uskoro uspostaviti Mjesečeve kolonije te će se prije konca dvadesetog stoljeća ljudi uputiti prema Marsu. Nadao sam se kako ću postati sljedeći kapetan Kirk.

Ispostavilo se da su sve to bile puke želje: više fantastika nego znanost. Ljudi su možda slali bespilotne sonde onkraj Sunčeva sustava, pa i dalje, no sam čovjek nije dospio dalje od Zemljina prvog nebeskog susjeda. Misije Apolla obustavljene su u svjetlu financijskih i ekonomskih turbulencija sredinom 1970-ih. Onda, imali smo Shuttle i Soyuz, Međunarodnu svemirsku stanicu i Svemirski teleskop Hubble, no ništa nije znalo toliko

zaokupiti maštu kao prvo slijetanje na Mjesec. Čak i ti značajni trenuci sada blijede iz našeg zajedničkog sjećanja: mlađim generacijama Buzz Lightyear (lik iz animiranog filma *Toy Story*, op. prev.) poznatiji je od Buzza Aldrina. Istodobno, idući čovjek na Mjesecu, ako Peking ostvari svoj naum, vjerojatno će biti Kinez, a ne Amerikanac.

Ipak, osjećaji koji su doveli do pretjerano optimističnih očekivanja glede svemirskog putovanja pokazali su se točnima na mnoge druge načine. Godine 1969., one godine u kojoj je čizma Neila Armstronga prvi put zakoračila na prašnjavu površinu Mjeseca, televizija mojih roditelja bila je mali crno-bijeli uređaj, skriven u kutu. Emitirala su se samo dva programa (BBC1 i ITV; napredniji televizijski prijammnici, koji su se tada još smatrali novotarijama, nudili su BBC2, no mi si nismo mogli priuštiti takvu nadogradnju). Naš televizor koristio je tehnologiju katodne cijevi – što znači da mu je trebalo oko pet minuta da se zagrije – često se kvario, zbog čega bismo ostajali posve zakinuti za program koji se emitirao. Slika je u najboljem slučaju bila zrnata. Za mijenjanje programa – ili regulaciju zvuka – morali smo se ustajati i ići do uređaja jer nije bilo daljinskog upravljača.

Danas možemo gledati stotine kanala. Gledamo programe na televizorima, računalima, iPadovima i na raznim vrstama drugih uređaja. Zahvaljujući HD-u, slike su kristalno čiste, a u 3D tehnologiji čine se živima. Zvuk je impresivan (ponekad i pretjeran: gledatelji kod kuće sada mogu nažalost čuti što navijači pjevaju na tribinama na nogometnim utakmicama). Možemo snimati emisije za naknadno gledanje, što nam omogućava izbjegavanje reklama. Također, možemo ih preuzimati s interneta zahvaljujući iPlayeru i drugim ekvivalentnim sustavima. Naša sposobnost promatranja svijeta oko sebe – i djelovanja na temelju tih opservacija, što može biti dobro ili loše – jednostavno je zapanjujuća.

Možda nismo otišli dalje od Mjeseca, no ovdje na Zemlji – barem unutar našeg zapadnog industrijaliziranog svijeta – napredak je jednostavno ugrađen u našu kolektivnu psihu. Došli smo dotle da sada očekujemo

trajni tehnološki uzlet. U skladu s time, nadamo se i kako ćemo se dodatno bogatiti. U nama možda nema više entuzijazma koji je čovjeka poslao na Mjesec – ili planirao ljudske misije na Mars – ali ipak vjerujemo kako će tehnološki napredak dovesti do takvog tempa ekonomske ekspanzije koji će nas ravnomjernom i u najvećoj mjeri predvidivom putanjom sve činiti imućnijima.

Ova su uvjerenja u konačnici ukorijenjena u prosvjetiteljstvu osamnaestog stoljeća. U to doba, bujica ideja koje su od tada postale matična zapadna misao – ustrajnost znanstvenog uzleta, koristi racionalnog uma, prava čovjeka – pomogla je izdvojiti inherentnu misao vodilju, onu o neizbježnom ljudskom napretku.

Čak bi i mislioci prosvjetiteljstva bili posve zapanjeni napretkom Zapada u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, u razdoblju u kojem se životni standard u zapadnoj Europi učtetverostručio, a u SAD-u utrostručio. Znanstveni napredak u osamnaestom i devetnaestom stoljeću svakako je bio zapanjujući, iako se tek od druge polovine dvadesetog stoljeća tehnološki napredak pretakao u značajne skokove u životnom standardu. Međutim, ovdje se nije radilo samo o novcu. Očekivani životni vijek se produljio, brojne bolesti su se iskorijenile, a kvaliteta života znatno se popravila.

Ipak, iako je s jedne strane tehnološki napredak bio važan, on nije bio jedini čimbenik koji je zapadnjačke ekonomije gurao prema naprijed. Nakon pola stoljeća stalnih konflikata, sklapanjem mira 1945. godine ponovo su uspostavljeni poslovni odnosi, koji su do tada bili zgaženi vojničkim čizmama. Uz svjetsku trgovinu i međunarodne financijske odnose koje su njegovale novostvorene međunarodne institucije, protekcionizam i izolacionizam međuraća ostao je tek kao maglovito sjećanje: ekonomska aktivnost industrijaliziranog svijeta stoga je počela cvjetati zahvaljujući oslobađanju ogromnih trgovinskih multiplikatora, pri čemu je izvoz iz Japana u SAD, primjerice, rastao po godišnjoj stopi od gotovo 20 posto 1950-ih i 1960-ih. Financijske inovacije koje su se pojavile 1920-ih

– najočitija od njih bila je pojava potrošačkog kredita – počele su se širiti te su omogućavale potrošačima da troše danas, a plate sutra. Dug američkih kućanstava narastao je s manje od 40 posto dohotka kućanstva na početku 1950-ih na gotovo 140 posto dohotka u trenutku izbijanja financijske krize. Ovo povećanje u potrošačkoj potražnji potaknulo je industriju na ostvarivanje značajnih ekonomija razmjera, pri čemu se masovna proizvodnja još više ustalila. Sustavi socijalnog osiguranja, osmišljeni ne bi li spriječili ponavljanje pogubnog siromaštva 1930-ih, iznimno su se raširili te su umanjili potrebu kućanstava da kriju novac pod madracem za crne dane: na ovaj su način mogla spokojno trošiti. Nakon reformi koje je inicirao Deng Xiaoping na koncu 1970-ih te nakon pada Berlinskog zida 1989. godine, zemlje koje su bile zarobljene u ekonomskom ekvivalentu dubinskog zamrzavanja mogle su se odmrznuti, čime su stvorile nove mogućnosti za trgovinu i ulaganja: trgovinska razmjena između Kine i SAD-a, na primjer, izrazito se povećala. Žene, dotad iznimno slabo zastupljene u radnoj snazi, zbog manjka prilika i plaće, odjednom su se počele sve više zapošljavati na temelju zakonodavstva usmjerenog protiv spolne diskriminacije. Početkom 1960-ih, manje od 40 posto radno sposobnih žena u SAD-u bilo je zaposleno, ili nisu uopće tragale za poslom; do konca dvadesetog stoljeća, 70 posto ih se našlo na tržištu rada. Kvaliteta obrazovanja se poboljšala, sve više maturanata upisivalo je fakultete prije nego što su se odvažili upustiti u izazove stvarnog svijeta: 1950. godine, samo 15 posto američkih muškaraca i 4 posto američkih žena u dobi između 20 i 24 godine upisalo se na visoku školu; na početku dvadeset prvog stoljeća, broj bruća obaju spolova narastao je za 30 posto. Naporni kućanski poslovi, nekad rezervirani za služinčad i domaćice, polako su iščezavali. Zapadnjaci su se umjesto toga počeli oslanjati na perilice i sušilice rublja, perilice posuđa, dostavu hrane te obroke za brzo podgrijavanje, što je stvorilo slobodno vrijeme koje se moglo utrošiti na produktivnije pothvate, a u slučaju mnogih ljudi i na zdravstvene aktivnosti i tjelovježbu.

NE PLAČI ZA MNOM...

Druga polovina dvadesetog stoljeća bila je stoga neobično razdoblje ispunjeno ekonomskim izobiljem. Mnogi čimbenici u podlozi ovog ustrajnog poboljšavanja zapadnjačkog životnog standarda čini se, međutim, bili su jednokratni: samo jednom se može dogoditi ponovno otvaranje svjetske trgovinske razmjene, samo jedan značajan uzlet u potrošačkom kreditiranju, samo jedan pad Berlinskog zida. Ipak, ne volimo razmišljati na taj način. Naše uvjerenje u stalni rast prosperiteta postalo je neupitno. Međutim, to uvjerenje moglo bi se pokazati posve krivo utemeljenim. Uzimamo zdravo za gotovo naš budući prosperitet i brojimo svoje ekonomske piliće prije nego se izlegnu iz jaja. Očekujemo kako će nam se mirovine u cijelosti isplatiti, čak i unatoč tome što tako malo štedimo. Očekujemo da će nam zdravstvena skrb svima biti jednostavno osigurana, bez obzira na to koliko je skupa. Vlasti naših država u planiranju proračuna drže se posebne aritmetike, koja funkcionira samo na temelju vjere u ubranu ekonomsku ekspanziju. Naše banke vjeruju kako je njihova aktiva vrijedna samo na temelju očekivanja da će ekonomski rast spriječiti da dobri krediti postanu nenaplativi. Smatramo bilo kakve ekonomske probleme cikličnima, ne i strukturnima. Oduvijek se smatralo kako će se gospodarstva oporaviti nakon loših razdoblja.

Ipak, nije uvijek bilo tako. Gospodarstva su odjednom – i neočekivano – udarila glavom u zid. Financijske, političke i socijalne posljedice mogu biti ogromne.

Prije sto godina, stanovnici Argentine i Njemačke na sličan su način bili imućni: njihov dohodak po glavi stanovnika bio je manje-više isti. S druge strane, u desetljećima prije toga Argentina je ostvarila značajno impresivniji napredak. Na primjer, 1870-ih, njezin dohodak po glavi stanovnika iznosio je tek sedam desetina njemačkog dohotka. Tko bi god ekstrapolirao trendove s konca devetnaestog u dvadeseto stoljeće, zasigurno bi zaključio da je Argentina mnogo bogatija od Njemačke. Također, tko bi god po toj osnovi ulagao, kladio bi se na Buenos Aires, a ne na Berlin.

Ranijih desetljeća dvadesetog stoljeća, ova oklada bi se ostvarila. Argentinski životni standard bio je uglavnom viši od njemačkog u to doba. Nakon Prvog svjetskog rata i posljedičnog ekonomskog kolapsa izazvanog hiperinflacijom u Njemačkoj, njemački životni standard još je više počeo zaostajati za argentinskim. Tek se 1934. godine uspostavio paritet među dvjema ekonomijama u pogledu standarda. Njemačka je tada privremeno pretekla Argentinu; nacisti su bili prilično neugodna družina, ali naoružavanje, izgradnja autocesta i predstavljanje Volkswageneve Bube omogućilo je ekonomsku injekciju. U kaosu koji je slijedio nakon Drugog svjetskog rata, Njemačka je opet zaostala. Tek je početkom 1950-ih (Zapadna) Njemačka uspjela prestići Argentinu: Njemačka je tada krenula brzom ekonomskom trakom. Do 2008. godine, njemački životni standard – čak i ako se troškovi ujedinjenja uzmu u obzir – bio je dvostruko veći od standarda Argentine¹.

Od ovih dvaju iznimno različitih iskustava, upravo je iskustvo Argentine iznimno čudno. Njemačka priča trebala bi se pokazati važnom svakome tko je odrastao u razvijenom svijetu u drugoj polovini dvadesetog stoljeća. Druge zapadnoeuropske zemlje, naposljetku, prošle su kroz slične poslijeratne ekonomske preporode. Japan, a potom Tajvan i Južna Koreja na koncu su čak i pretekli Europu. Sjedinjene Države prošle su još bolje: njihovo stanovništvo ostvarilo je na početku dvadeset prvog stoljeća prosječni dohodak po glavi stanovnika 50 posto viši od onog u Njemačkoj te tri puta veći od dohotka u Argentini.

Što objašnjava takvo padanje Argentine u nemilost?

Argentina je bila najnaprednije od gospodarstava koja su nadmašivala projekcije između 1870. i izbijanja Prvog svjetskog rata, ponajviše zbog slobodnotržišnih instinkata Britanskog Carstva na koncu devetnaestog stoljeća; zbog novog znanstvenog napretka na brojnim poljima te zbog masovne migracije stanovništva koncem devetnaestog stoljeća. Možda su Europa i SAD bili daleko, no Argentina je bila u stanju u potpunosti iskoristiti ustrajnost Kraljevske mornarice u držanju međunarodnih

pomorskih trasa otvorenima. Nove tehnologije hlađenja hrane – i brži brodovi – za njih su značili mogućnost slanja govedine tisućama milja. Argentinsko radno sposobno stanovništvo ubrzano je raslo, što je bilo odraz masovne migracije stanovništva iz Europe – posebice iz južne Europe – a to je dovelo do dramatičnih demografskih promjena u SAD-u, Kanadi i Australiji. Istodobno je uspon međunarodnih financijskih tržišta doveo do poboljšanja u ukupnom kapitalu Argentine.

Nakon Prvoga svjetskog rata Argentina je, zajedno s Australijom i Kanadom, podbacila. Osiromašena Britanija više nije mogla održavati Carstvo. Rat je uništio međunarodni financijski sustav inflacijom i privremenom suspenzijom predratnog zlatnog standarda. Također, svijetom je zavlada la politika izolacionizma i protekcionizma. Argentina, čiji je ekonomski uspjeh u znatnoj mjeri ovisio o (udaljenim) vezama s ostatkom svijeta, odjednom je postala ranjiva. Njezino relativno mlado stanovništvo nije joj pomoglo: njezine mlade obitelji – s mnogo gladne dječice – štedjele su vrlo malo. Zbog svega toga, rast u kapitalnoj potrošnji bio je izuzetno ovisan o pristupu međunarodnim tržištima kapitala, koja nakon rata više nisu bila sposobna opskrbiti Argentinu nužnim sredstvima².

U podlozi svega ovoga bile su systemske slabosti. Na koncu devetnaestog stoljeća, i Buenos Aires i Chicago uvelike su ovisili o svojim poljoprivrednim zaleđima. Ipak, dok su s jedne strane građani Chicaga bili, u toj fazi, uglavnom dobro obrazovani, uz visoke stope pismenosti, 20 posto stanovništva Buenos Airesa bilo je nepismeno, čemu nije pomogla ovisnost ekonomije o slabo obrazovanim privremenim radnicima iz južne Europe³. Chicago je uspio diversificirati te se udaljiti od poljoprivrednih djelatnosti, koje su bile glavno uporište njegova ekonomskog uspjeha na koncu devetnaestog stoljeća. Buenos Aires, nasuprot tome, bio je zarobljen, u nemogućnosti da se pokrene: poljoprivreda sama po sebi nije stvorila uvjete za ekonomski procvat nacije.

Najgore je tek slijedilo. U pokušaju da umanje veliku osjetljivost Argentine na situaciju u svjetskoj ekonomiji, bila ona loša ili dobra, njezini

su vođe 1930-ih nastojali progurati vlastitu inačicu ekonomske autarkije. Odbacivanjem međunarodnih veza – koje su najviše krivili za argentinske probleme – Buenos Aires pokušao je razviti vlastitu proizvodnu bazu iza zatvorenih vrata. Taj pristup odreda su odbacili Kanadani i Australci na temelju njihova povlaštenog pristupa tržištima Britanskoga Carstva i, svakako, zbog utjecaja tog carstva na njihovo ponašanje⁴.

Da bi se to postiglo, razvio se zapetljani aranžman carina i nadzora kapitala, što je dovelo do ogromnih distorzija u preraspodjeli sredstava. Uz domaću aktivnost kojom se ciljalo isključivo na zadovoljenje neposredne potražnje za većom potrošnjom, Argentina je sve više postajala gospodarstvo dostatno za podmirenje najnužnijih potreba. Lišena domaće štednje i u nedostatku odgovarajuće izvozne strategije, Argentina jednostavno nije mogla sebi priuštiti kapitalna dobra koja bi mogla dovesti do bržeg dugoročnog rasta.

Nakon Drugoga svjetskog rata, političku moć Argentine upregnuli su Juan Peron i njegova žena Eva, potpuni politički populisti (koliko je još političara čije su životne priče pretočene u međunarodno uspješne mjuzikle?⁵). U nastojanju da preusmjeri izvore prema radničkoj klasi, nakon dolaska Perona na vlast 1945. godine, nova je vlada uspjela još više povećati cijenu kapitalnih dobara u odnosu na potrošačka dobra, opet kroz napadnu primjenu uvoznih carina. Argentinska industrija stoga je postala iznimno nekonkurentna. Argentinska je ekonomija ušla u stagnaciju, izgubila je poziciju u odnosu na svoje glavne industrijalizirane konkurente te jednostavno nije bila u stanju ispuniti svoje obećanje s konca devetnaestog stoljeća.

Peron je sam oblikovao državu prema Mussolinijevoj verziji fašizma (ne iznenađuje stoga da su i Adolf Eichmann i Josef Mengele, dva manje šarmantna povijesna lika, odabrali Argentinu za svoje skrovište nakon Drugoga svjetskog rata). Peron je osvojio veliku naklonost sindikata (povećanjem beneficija za radnike uspio je pridobiti sindikalne vođe netom nakon državnog udara 1943. godine, dok je radio u Ministarstvu

rada). Poslije toga, vrlo je rado gušio otpor gdje god i kad god je to bilo nužno.

Barem tijekom određenog vremena, pokazalo se da ovaj model funkcionira, što se najviše moglo zahvaliti višim cijenama hrane u svijetu, što je opet odražavalo silnu nestašicu u ratom razorenoj Europi. Međutim, početkom 1950-ih sve se promijenilo. S vraćanjem na relativan mir, cijene hrane postupno su padale, a Peronova Argentina više nije bila ekonomski održiva: velika država blagostanja – najveći izraz populizma – više se nije mogla održavati. Svrnut nakon sljedećeg državnog udara, Peron je u konačnici pobjegao u Španjolsku generala Franca. Vojska je preuzela vodstvo u zemlji i, kako su godine prolazile, život je postajao sve neugodniji. Posao generala iz hunte – smatrali su – bio je držati populistički peronizam pod kontrolom koliko je god moguće.

U Španjolskoj, Peronov je odgovor na situaciju bio potpuno oportunistički. Pružio je potporu skupini marksističkih gerilaca Montoneros, koja se u potpunosti suprotstavila skupini Alianza Anticomunista Argentina, zastupnici najdesnijih enklava peronističkog pokreta. Situacija je bila koliko nemoguća, toliko i nemoguće nasilna. Peronov povratak 1973. godine doveo je do masakra u Ezeizi, u kojem je ubijeno barem 13 ljudi, dok su mnogi drugi ranjeni kada je naoružana skupina otvorila vatru na ljevičarske elemente u masi koja se skupila izraziti dobrodošlicu Peronu. Slijedile su još gore stvari. Idući vojni udar dogodio se 1976. godine, dvije godine nakon Peronove smrti, što je dovelo do tisuća *los desaparecidos* (nestalih). Demokracija se vratila u Argentinu 1983. godine, no odonda, demokratski izbor umnogome se svodio na različite verzije peronizma. Populizam i netolerantnost prema neslaganju s vlastima dospjeli su u središte argentinskog političkog modela.

S obzirom na ove političke prevrate, teško da će ikoga iznenaditi to što je više od stoljeća Argentina išla od jedne financijske krize do druge: od 1890. do početka dvadeset prvog stoljeća, Argentina se morala nositi s pet ogluha ili restrukturiranja duga⁶ te sa šest krahova tržišta dionica koji su

zatim produljivali razdoblja ekonomske kontrakcije⁷. Argentina je okončala dvadeseto stoljeće jednim od najgorih financijskih rezultata zabilježenih u povijesti. Procijenjena vrijednost budućih proizvodnih ostvarenja često bi na kraju ispala nikakvom.

U retrospektivi, lako je zaključiti zbog čega je u međuraću Argentina otišla stranputicom autarkije. Činilo se kako su međunarodni financijaši izdali Argentinu; Britansko Carstvo na izdisaju više nije moglo pružiti pouzdanost starih vremena, Amerikanci su radije ulagali kod kuće nego u inozemstvu, a približavanje novog rata u Europi uvjerilo je Argentinu kako je samodostatnost najbolji cilj kojem treba težiti. Ova je tvrdnja bila zavodljiva. Također, nažalost, ona je bila i pogrešna.

Samodostatnost je toliko privlačila samo zato što je odnos Argentine s drugim zemljama u međuraću – nacijama koje su i same težile prema izrazito protekcionističkom modelu – donio toliku štetu. Ipak, kako je nastojanje za samodostatnošću dovelo do ekonomske stagnacije, tako je i politička debata Argentine postala sve izrazitije introspektivna i nasilna. Siromašni koji su željeli postati bogatiji, to su mogli učiniti otimajući imetak od onih koji su već bili bogati. Bogati, s druge strane, sve su više bili usmjereni prema očuvanju onoga što su već bili stekli te su bili izrazito sumnjičavi glede bilo koje reforme koja bi mogla ugroziti njihov udio u sve oskudnijim resursima. Peroniste, nadalje, zanimao je tek ostanak na vlasti. Nisu u svojim planovima imali nikakvo zatvaranje sve izraženijih jazova u argentinskom društvu. Doista, njihove su mjere bez sumnje vodile sve većoj polarizaciji u Argentini.

Rasprava se više nije vodila o rastu, već o tome kako podijeliti kolač koji nije uspio narasti. Ispitana je svaka metoda kako bi se razriješila pat-pozicija sučeljenih zahtjeva u argentinskom društvu. Inflacija je štedišama otimala štednju, čime se mnoge natjeralo da svoj novac sklone u inozemstvo (time su dodatno umanjena sredstva koja su se mogla koristiti za ulaganje). Peronistima se pokazala korisnom njihova potpora siromašnima koja se ostvarivala u obliku obećanja – o reformi tržišta